

Plotinus'taki "Bir" Kavramının Ortaçağ Felsefesi İşlam Düşünürlerindeki "Sudûr" Nazariyesi Üzerindeki Etkisi

Ceyda ALTINTOP

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Bursa

ceyda.altintop@hotmail.com

Özet: "Bir" kavramı üzerine felsefe tarihi boyunca önemli tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmaların önemli aktörlerinden Plotinus, sonrasında gelen İşlam Felsefesi düşünürlerinin fikri zeminini oluşturmuştur. İlkçağ Yunan felsefesinin son büyük akımı Yeni Plotonculuğun öncü ismi olan Plotinus, 'Bir' kavramı üzerine sistemini oluştururken her düşünürün kendisinden önceki düşünürlerden ve sistemlerden etkilenişin doğal sonucu olarak Platon, Aristoteles ve Stoa okulunun izlerini taşımaktadır. Bu çerçevede çalışmada Plotinus'un felsefesinin sadece Batı Hıristiyan düşüncesine değil İşlam felsefesine de derin etkiler yaptığı göz önüne alınarak, 'Bir' kavramının İşlam filozofları üzerindeki yeri ve Fârâbî ve İbn Sîna'nın 'sudur' nazariyelerine etkileri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Plotinus, Bir, Tanrı, İşlam Felsefesi, Ortaçağ, Sudûr

The Effects of "One" Concept in Plotinus to Islamic Philosophers of Middle Age Philosophy Under "Sudûr" Perspective

Abstract: There has been considerable debate over the concept of 'one' throughout the history of philosophy. Plotinus, one of the key actors in these discussions created the groundwork for the ideas of Islamic philosophers who came after him. As the pioneer name of the new Plotonculus, the last great current of the ancient Greek philosophy Plotinus, carries the traces of Plato, Aristoteles and Stoa school as natural consequences of the influence of the previous thinkers and systems while creating a system based on the concept of 'one'. In this study The place of the 'one' concept on the Islamic philosophers and the effects on the arguments of Fârâbî and Ibn Sîna's 'sudur' are examined considering that the philosophy of Plotinus was deeply influenced not only by Western Christian thought but also by Islamic philosophy as well.

Keywords: Plotonian, One, God, Islamic Philosophy, Middle Age, Sudûr

Giriş

İlkçağ'ın son ve en önemli düşünce akımlarından Yeni Plotonculuğun kurucusu ve en önemli temsilcisi Plotinus, varlık felsefesinde geliştirmiş olduğu 'Bir' kavramı ile Plotoncuk üzerinde yeni bir anlam kazandırarak, ideler ve tabiat arasında ontolojik bağlantıyı kurmaya çalışmıştır. İdealar dünyası, sadece gerçek dünya değil Bir'den aşağıya doğru inen ve dünyanın sahip olduğu gerçeklik türünün kendisinden doğan güç olarak kabul edilmektedir. Plotinus felsefesinin sadece Batı düşüncesinde değil, İşlam felsefesinde Müslüman filozoflar ve mutasavvıflar tarafından da geliştirildiğini gözlenmektedir. Bir kavramının İşlam felsefesinde karşılık bulmuş hali olan 'Sudûr', ilk ve tek olandan zorunlu bir taşma sonucu mükemmelden daha az mükemmele doğru, çıkmak, taşmak, meydana gelmek anlamlarına gelmektedir. Felsefesinin varlık mertebeleri düşüncesinin ilk basamağını teşkil eden "Bir" Plotinus'a göre, taşan ama bu taşmada azalmayan bir ırmak ya da ışık gönderen ama ışığı yaymada azalmayan güneş gibidir.

Plotinus'un düşüncesindeki Bir; akılla kavranamayan, aşkın, hiçbir nitelik yüklenemeyen bir sebeptir. O'nun ne olduğu değil ne olmadığı hakkında konuşulabilir. Plotinus, Bir hakkında ifade edilecek her şeyin onun doğasının saf birliğini bozacağına inanır (Kılıç, 2009).

Sudûr söz konusu olduğunda Bir'in herhangi bilinçli bir faaliyette bulunması söz konusu değildir. Plotinus'un Bir'i bütün varlıkların kendisinden çıkıp geliştiği potansiyelliktir. Bir'in taşmasında herhangi bir içsel ya da dışsal zorlama söz konusu değildir. Taşan varlıklar da asla bir ile özdeş olamaz. Çünkü taşmak, Bir'den dolayısıyla varlıktan uzaklaşmadır. Bu uzaklaşma ile de tanrısallıklarını ve varlıklarını biraz daha kaybederek, giderek artan bir eksilmeyle maddeye kadar inecektir. Böylelikle de ileride açıklayacağım üzere Bir'in ilk sudûru da 'Nous' olacaktır. Nous böylelikle çokluğa atılan ilk adımdır diyebiliriz. Bir'e en yakın varlık olan Nous'tan sonra taşan ise ruhtur ve Nous'a göre daha aşağı düzeyde, daha az mükemmelliktedir. Bir yandan kendisinden taşıdığı Nous'a yaklaşırken diğer yandan organize ettiği maddeye yaklaşan bir konumdadır.

Bu düzen içerisinde Plotinus'un varlık mertebesinin en alt seviyesinde madde bulunmaktadır. Ona göre varlık mertebeleri düzeninde yer alan varlıklar her durumda kendinden önceki varlığın temasını gerektirir. Bu söz konusu varlık mertebelerinde aşağı doğru inildikçe varlıkların etkinlikleri ve güçleri mükemmelliklerine göre de azalmaktadır. Plotinus ve Bir kavramı üzerine değinilen bu noktaların Ortaçağ İslam dünyasına etkileri nelerdir? Bir kavramının Ortaçağ İslam dünyasının önemli filozoflardan Fârâbî ve İbn Sînâ'nın Sudûr nazariyelerine etkileri nasıl olmuştur? sorularına yanıt bulmak bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Çalışmada Yeni Plotunculüğün kurucusu Plotinus'un bir kavramı üzerinde şekillenen felsefesinin incelenmesi, Hıristiyan ve İslam dünyasının düşünce akımlarının oluşturulmasında 'Bir' kavramının iddia edildiği güçte bir etki yaratıp yaratmadığının değerlendirilmesi çalışma ana eksenini oluşturmaktadır.

Yeni Platonculuk

17. Yüzyıla gelene kadar önce Akdeniz, daha sonra Batı Hıristiyan dünyasında gelişen düşüncenin temelini teşkil etmiş olan Yeni-Platonculuk'un geliştirdiği felsefi-dinsel model sadece geç dönem Yunan ve Ortaçağ Batı Hıristiyan dünyasını değil, aynı dönemde ortaya çıkan Yahudi ve Müslüman filozoflarını da etkilemiştir. Ortaçağ İslam dünyasında Yunan tarzı felsefe geleneğinin öncüsü olan Farabi'yi incelendiğinde özü itibarıyla Yeni-Platoncu bir filozof olduğunu görmek zor olmayacaktır. Farabi'nin ardında İbn Sînâ üzerinde Yeni Platonculüğün izleri çok daha derinden gözlenmektedir. Aristotelesçiliğe dönüşün ayak seslerini duyduğumuz İbni Rüşd'ün dahi bu etkilerden kendisini kurtaramadığı görülmektedir. Tüm bu etkileşimlerin açık bir sonucu olarak İlkçağ Yunan felsefesi bir doğa felsefesi olarak doğmuş ancak Tanrı felsefesi ve/veya teolojik yaklaşımlara dönüşmüştür (Arslan, 2016).

Stoacılığın son döneminde ve Yunan felsefesinin son büyük akımı olan Yeni Platonculuk ve onun en önemli temsilcisi Plotinus da, özü itibarıyla dinsel olan problemleri felsefenin merkezine yerleştirmiştir. Felsefesini Platon'un yorumu olarak sunan Plotinus, ortaya koyduğu ilkelerin kaynağını Platon'un kendisinde bulmaktadır. Çünkü ona göre felsefenin tüm önemli hareketlerini yapmış olan Platon karşısında yapması gerekenin sadece onları açığa kavuşturmadır. Ancak kendisinin Platon'dan etkilendiği konu ne politikası ne de ahlâk üzerine görüşleridir. İlgisini çeken iki nokta vardır ki biri İdealar kuramı diğeri ise Timaios diyoloğunda kendini gösterdiği şekilde Tanrı-evren arası ilişkiler konusundaki öğretisidir.

Tikellerin bilgisinin mümkün oluşunu gösteren İdealar kuramının Plotinus'ta asıl dikkat çeken yanı ise asıl ontolojik gerçekler olan tümellerden nasıl pay aldığını göstermektedir. Bu bağlamda da Plotinus, Platon'un daha çok metafiziğini, ontolojisini, psikolojisini içeren

diyaloglarıyla ilgilenmiştir. Plotinus'un düşüncesi üzerine etkisi olan filozoflar veya akımlar olmuştur elbette. Kendi dönemi içerisinde ortaya çıkan Yeni-Aristotelesçilik, Yeni-Pythagorasçılık ve Geç Dönem Platonculuğu gibi bazı felsefi akımlar ve dinsel olan veya yarı dinsel yarı felsefi akımlara üzerine etkileri söz konusudur. Bu akımlar içerisinde Yeni-Aristotelesçilik içerisinde şerhleriyle önemli bir yere sahip olan isim de Afrodisyaslı İskender'dir. Afrodisyaslı İskender'in hem Plotinus üzerinde etkisi olmuştur hem de Aristotelesçiliğin sonraki dönemlerde gelişimi noktasında özellikle İslam dünyasında önemli etkiler yaratmıştır. Stoacıların maddi ruh anlayışı üzerine getirdiği eleştiriler Plotinus tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca İskender'in Aristoteles metafiziği ve psikolojisi üzerinde yapmış olduğu değişikliklerle Plotinus'a giden yolu hazırlamıştır. Aynı zamanda Aristoteles'in Tanrı'nın evrene karşı bir ilgisi ve inayeti olmadığını kabul etmesinden yola çıkarak Plotinus, Tanrı'nın evren üzerinde etkisini tanımlama yoluna gitmiştir. İskender, aynı zamanda birçok Ortaçağ Hıristiyan ve Müslüman filozofunun Tanrı'nın evren hakkındaki bilgisi üzerine tezler geliştirmelerine de yardımcı olmuştur.

Plotinus üzerinde etkisi olan bir başka felsefi akım olarak Yeni-Pythagorasçılarda, sayı sembolizmini ve inancın kaynağı olarak da tanrısal bir vahiy konusunda ısrarlarıyla karşılaşmaktayız. Öyle ki ortaya attıkları varlık hiyerarşisinde ilk yeri Tanrı'nın ondan sonraki yeri Aklın sonrasında ise yeri Ruhun alması noktalarında Plotinus'un ana görüşlerini oluşturmaktadırlar. Ahmet Arslan'a göre Plotinus üzerindeki asıl etkileri, Orfiklerin Tanrı'nın acısına katılma olarak tanımladıkları temaşa kavramını entellektüelleştirmeleri olmuştur. Görülen odur ki Plotinus, ruhun ölümsüzlüğü noktasında ve temaşa kavramında aynı görüşe sahiptir ve dahası temaşa kavramını daha da ileriye götürmüş, onu evrendeki tek yaratıcı eylem haline taşımıştır.

Hıristiyanlık göz önüne alındığında, Plotinus'un zamanında ciddi bir güç haline geldiği görülmektedir. Onun Hıristiyanlar üzerine ne tezine ne de bir görüşüne rastlamak kolay değildir. Aslında mevcut kaynaklar Hıristiyanlık üzerine eser yazması için öğrencisi Porfirios'u cesaretlendirdiği yönündedir. Öyle ki Porfirios'un Hıristiyanlığa karşı yönelttiği eleştirilerde Plotinus'un da payı yok değildir.

Yunan felsefesiyle Hıristiyanlık arasındaki çatışma, İS. 2. yüzyılda Geç Dönem Platonculuğu içerisinde yer alan Celsus'un Hıristiyanlığa karşı kaleme aldığı eseriyle devamlılık arz etmiştir (Arslan, 2016).

Tüm kaynaklar ışığında da Hıristiyanlık inancı söz konusu olduğunda aklın tümüyle reddedildiği görülmektedir. Böylelikle Yeni Platonculuk, Hıristiyan Ortaçağ felsefesiyle İslam felsefesine yaptığı etkiler bakımından önem taşıyan bir felsefe olmuştur. Ortaçağ filozoflarına baktığımızda, dini inancı felsefe yoluyla temellendirip açıklama amacı gözlenmektedir.

Plotinos'un felsefesini ayrı, özgün ve son derece önemli bir felsefe haline getiren hususların en başında, bu felsefenin gerçekliğin spekülatif bir tasvirini dini bir kurtuluş öğretisiyle bir araya getirmesi geliyordu (Cevizci, 2010).

Helenistik-Roma döneminde ortaya çıkmış olan bu önemli felsefe akımı, yalnızca tarihsel olarak değil sonraki dönemine yaptığı etkilerinden dolayı da ayrı bir öneme sahiptir. Öyle ki ortaçağ filozofları çoğunlukla Batı dünyasında, Aristoteles'i tanıyınca kadar geçen sürede Plotinus'u tanımış ve onun felsefesine başvurarak çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir. Bu yüzden ortaçağ odasına girmeden önce geçilmesi gereken uzun bir koridor vardır ve bu koridorun her bir taşında Yeni Platonculuğun ve özellikle Plotinus'un ayak izleri mevcuttur.

Plotinus'ta Bir Kavramı ve Misterleri Üzerine

Plotinus, temel tezlerini Platonculuktan almıştır. Yeni Platonculuğun da genel karakteristiği Platonculuğun yapısını geliştirip anlamını tamamlama amacındadır. Batı dünyası

da Platonculuğu bu sayede daha yakında tanıyacaktı. Platon ve Plotinus'un tezleri ayrımı fark edilemeyecek kadar yoğun biçimde iç içe geçmiştir. Oysa Platon varlık ile felsefi araştırmanın konularını özdeşleştirirken, Plotinus varlığın dayandığı temeli araştırmıştır.

Plotinus'a göre "varlık, temaşaya ulaşan düşüncenin artık bir durak yeri değildir; fakat sadece bir etaptır. Bu etap boyunca düşünce, Bir'i, kendini baş döndürücü biçimde araştırmak zorunda hisseder (Özcan, 2006).

Helenistik düşüncelere sahip Antik filozofların düşüncelerini geliştirmeye çalışan Plotinus, sisteminde özellikle Platon gibi misterlere yer veren bir düşündürdür. Plotinusçuluk söz konusu olduğunda bilinir ki bir tür mistisizmdir ve temaşa doktrini içerir. Plotinus'a göre Bir, temaşa edilmedikçe sır olarak kalacaktır, zihinsel aydınlanmayı gerçekleştirmek için bu sır ortadan kalkmalıdır. İnsanın bu sırda erişmesi durumu üzerine de Plotinus'un açıklamaları vardır. Onun felsefesinde İlk, sözle anlatılamayan ve adlandırılmayan bir realitedir ve Bir'i anlatabilmek için de sembolik anlatımı andırarak bir dil kullanmak gerektiğinin bilincindedir. Filozofun tüm bu noktaların ışığında asıl amacı ise hem bütünü hem de kendi ilkesini temaşa etmektir. Çünkü ona göre düşünce ve hayat arasında bir ilişki söz konusudur. Öyle ki düşündüğümüz şeyin hakikatini gerçek mistik bir deneyimle bilmek gerekir. Plotinusçu felsefenin en mükemmel yaşama çizgisini gerçekleştirecek olan ise zekâdan üstün olan Yüce Tanrı'ya mistik bir deneyimle ulaşmasıdır.

Plotinus'a göre felsefe manevi bir deneyime uymalıdır çünkü dille anlatılamaz. Realityi bilmenin temel şartı olarak da manevi bakımdan ona benzeyebilmekte görür. Plotinus, açıklamalarını yaparken hareket noktasını Bir'den veya İyi'den başlatmaktadır. Çünkü onun arınma ve manevi egzersiz dediği şeyler aynı zamanda temaşa idealini gerçekleştiren araçlardır. Söz konusu bu durumlar ise bizi Eleusis Misterlerine götürecektir.

Eleusis Misterleri, V. Dokuzluk'tan yapılan derlemelerin Arapçaya çevirisiyle tasavvufa da geçmiştir. Gerek Hıristiyan mistisizminin gerekse tasavvufun iki önemli kaynağının Plotinus rasyonalizmi ve Grek efsaneleri olması oldukça ilginçtir (Özcan, 2006).

Greks düşüncesini Pythagorasçılardan beri etkilemiş olan Eleusis Misterlerinde düzenlenen törenler bitince adaylar büyük sırlara erişip mist olurlar ve bunu bir kurtuluş dini olarak görürlerdi. Bu durumun Plotinus ile birlikte de bir varlık teorisine dönüştüğü görülmektedir. Böylelikle de misterler felsefenin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir ve misterlere göre arınmamış bir insanın yeri bataklık, kiri seven insan ise kötü eğilimlere sahip görülmüştür. Ancak İyi'ye ulaşmak gayesi içerisinde olan ruhun bedenden kendini soyması şarttır. Tıpkı misterlerin insanları gibi, arınmak için dünyaya inerken giydiğimiz her şeyi çıkarıp çıplak ilerlememiz gerektiği belirtilmektedir. Çünkü bir ne bilimle ne de düşünceyle kavranamaz şeydir ve hem bütün varlıkların mutlak ilkesi hem de bölünemez ve sonsuzdur. Böylelikle de bütün varlıklarda bulunan Tanrı ile birleşebilmenin koşulu ona benzemektir. Yüce Tanrı'nın ne olduğunu ve mutlu bir hayata nasıl ereceğimizi belirlemiş olan Plotinus, böylelikle teolojik bir çağ olan Ortaçağ'ın karakteristik bir kaynağı olmuştur.

Yunan Felsefesinden sonra Ortaçağ'a zemin hazırlamış olan Plotinus'un hayatı hakkında aldığımız bilgiler öğrencisi Porphyrios'a aittir. Çünkü Plotinus hayatı hakkında, nerede doğduğu ve ne zaman doğduğu üzerine hiçbir zaman konuşmamış bir filozoftur. Yaşadığı dönemin başlangıcını İS. 204 yılı olarak kabul ediyoruz ama bunun bilgisini de sağlayan yine öğrencisi Porphyrios olmuştur. O birçok düşünürün aksine konferans veren, kitleleri toplayıp karşılarında bilgilerini sergileyen biri değildir. Aksine onun dersleri herkese açıktır ve sadece öğrenmek isteyen herkes bu derslere katılabilmektedirler.

Fakat bu derslere şatafatlı konuşmalar dinlemek umuduyla katılanlar, düş kırıklığına uğruyorlardı... Ne gnostik imgeleme ne de astrolojik fanteziler ona asla çekici gelmiyordu.

Plotinus büyücülerle, ruh çağıranlarla ve öğrencisi Amêlius'un aralarına katılmaya çağırıldığı birkaç sofuyla, açıkça alay eder. Fakat her söze inanan Porpyrios bu olayı anlamaz. Plotinus, ne tumturaklı konuşmalar yapan bir hatipti, ne de bir keramet ehliydi; onun amacı kalabalıkların gönlünü fethetmek de değildi. Onun etkisi, kendisine coşkuyla bağlanan, küçük; ama seçkinlerden oluşan bir toplulukla sınırlıydı (Özcan, 2006).

Yeni Platonculuk diğerk adıyla Plotinusçuluk, elbette ki tümüyle Platon'un devamı niteliğinde değildir. Bu anlayışa göre felsefe özü itibariyle ne bir metafizik ne bilgi teorisi ne siyaset hatta ne de ahlâktır. Ona göre felsefenin amacı ruhun özüne kavuşmasını sağlayarak ana ilkesiyle birleşmesini gerçekleştirmektir. Platonculuğun bir mistisizm olarak görülme sebebi de, varlığın ilkesi olan gerçekliğe ulaşma noktasında gösterdiği çabadır. Ancak bu ilkeye ulaşmanın yolu da akıldır. Fakat Plotinus'a göre sözü edilen varlık, özü itibariyle akılsal değildir, tersine akıl üstüdür.

Plotinus'ta Aristoteles'te olduğu gibi varlığın sırf kendisi içine ne olduğunun bilinmesi, bilginin sırf kendisi için aranması söz konusu değildir. Plotinus'un peşinde koştuğu, bundan daha fazla bir şey, İslam dünyasında Hallac Mansur gibi tasavvufçuların sözünü ettikleri, Tanrıyla birleşmek, onun birliği içinde erimek, yok olmaktır (fena fillah) (Arslan, 2016).

Ancak bilinmesi gereklidir ki onu filozof yapan tinsel veya dinsel amacı olmasından çok bu amacı gerçekleştirmeyi mümkün kılacak felsefi-rasyonel bir varlık tasavvuru ve bir metafizik geliştirmiş olmasıdır. Varlık derken de kastettiği Bir veya Tanrı'dır. Ancak onun tüm bu çalışmaları da Yunan kozmolojisinin terk edilmiş olduğu anlamına gelmez. Yalnızca daha önce görülmeyen tarzda ruhu iç hayatı desteklemesi üzerine kullanmasıdır. Onun asıl amacı ruhun kurtuluşu ve Tanrı ile birleşmesidir.

Plotinus'ta Bir kavramı, var olan her şeyin aslında tek bir şey olduğu anlamına gelir. Plotinus'a göre duysal dünyayı dışarıda bırakarak Akıl ve Ruh dâhil her şey Tanrı'nın açılımlarıdır. Akıl ve Ruh Tanrı'dan çıkmış, ondan taşmıştır ve dolayısıyla O'ndan başka bir şey değildirlir.

Plotinus'un ana tezi olarak ortaya şu çıkmaktadır: Var olan tek şey, biricik şey Tanrı'dır. Geri kalan her şey Tanrı'nın taşmasından –Müslüman filozoflarının ileride kullanacakları terimle 'südur'undan, 'feyz'inden- başka bir şey değildir. Tanrı'nın kendisi her türlü varlığın, özün, akılsallığın üzerindedir (Arslan, 2016).

Plotinus, İyi ya da Bir Üzerine adlı kitapta, Zekâ'dan ve Varlık'tan ayırdığı Bir'i inceler. Ona göre bir, ne bilimle ne de düşünceyle kavranamaz. Bir, bütün varlıkların mutlak ilkesidir. Bu ilke mükemmel biçimde basittir. O, bölünemezdir, sonsuzdur (Arslan, 2016).

Plotinus böylelikle hem Hıristiyan doktrininin hazırlanmasına katkı sağlamış hem de felsefesini misterlerle desteklemeye çalışmıştır. Misterler düzeni üzerine Plotinus, üstadı olmayana açıklanacak bilgiler olmadığını söyler. Hatta Tanrı'yı görme bahtına tanrısal olanın gösterilmemesi gerektiğini ifade eder. Üstadı olmayanlara onun deyişimiyle inisiye olmayanlara yasakladığı Misterleri üzerindeki bu yasağı felsefi bir nedene dayandırmaktadır. Beraberinde Hristiyanlıkta negatif teolojinin doğuşuna yol açacak olan bu dayanağı Timaios'ta bu evrenin yapıcısı ve babasını keşfetmenin büyük bir iş olduğunu, keşfedildikten sonra da bu sırrın başkalarına açıklanamaz olduğunu söyleyen Platon'la temellendirilebilir.

Plotinus, Tanrıyla birleşmeyi mümkün kılan hayatın sonucu olarak temaşayı görür. Böylelikle temaşanın pratik hayatta üstünlüğünü temellendirmeye çalışır. Varlığa gelen şeyin her zaman bir varlık nedeni vardır ve bu neden de varoluştan önce gelir. Temaşayı içsel hayatın gerçek ihtiyacı olarak gören Plotinus, bu ihtiyacı açıklarken felsefi söylemden yararlanarak ruhun yerini ve felsefeyi ontolojik açıdan tanımlamaktadır. Tanrıyla birleşmeyi mümkün kılan hayatın sonucu olarak temaşayı görür. Temaşanın pratik hayatta üstünlüğünü temellendirişinde

de Platonculuğun etkisi söz konusudur. Ona göre düşünülürden ve düşünceden bağımsız bir hayat varsa oda pratik hayattır öyledir ki var olma hakkına sahip değildir. Pratikten kastı ise biçimi biçimsiz olan bir töze taşımaktır. Meydana getirilen şeyi her zaman biçime bağlarsak şayet pratiği yani meydana getirmeyi anlamamız kolay olacaktır. "...Pratiğin amacı görmeyi sağlamak, ruha bir obje vermek; yani temaşa edebileceği bir şey sunmaktır". Temaşaya götüren aracında manevi egzersizler olduğunu dile getirir ve onun nazarında temaşa etmeyi başarmanın hiçbir araca ihtiyacı olmayacaktır.

Ortaçağ Felsefesi Genel Özellikleri

İlk Hristiyanlarda gördüğümüz genel karakteristik felsefeye karşı nasıl davranmaları gerektiğini sorguladıklarıdır. Dahası Stoacılık ve Epikürcülük karşısında ne yapacağını bilemeyen bir Ortaçağ Hristiyan dünyası vardır. Zeki Özcan'a göre Ortaçağın devreye girmesinin bir diğer göstergesi de Pavlus'un Hristiyanlığın dogmalığını Epikürcü ve Stoacı dille terminolojide aktarmasıdır. Bu karşılaştırma batı dünyasının en büyük deneyimi olmuştur. Teolojik kavramların felsefi kavramlarla harmanlanması olarak Ortaçağ felsefesi, Pavlus'un Stoacı ve Epikürcü filozoflara Hristiyanlığı anlatmasıyla başlamıştır. Grek filozoflarına karşı Hristiyanlığı savunan ve sadece Hristiyanların doğru Tanrı inancına sahip olduğunu iddia eden kişiler ise Apolojistler, Grekleri bir nevi kendi silahıyla yani kavramlarıyla vurmuşlardır. Böylelikle felsefeyle mücadele edebilmek uğruna Hristiyanlığa felsefi kavramları sokmuşlardır. Doğayı dışlayan ve metin merkezli bir felsefe olan Ortaçağa geçtiğimizde filozofun objesi de değişmiştir. Filozof realiteyi metinlerden çıkarmaya başladıkça sadece gözlem ile değil yorumla ortaya çıkan bir hal almış oldu. Çünkü Antik Yunanda doğanın filozof gözüyle gözlenmesi söz konusuysa, Ortaçağda ise obje değiştiğinden kutsal metne uygun düşünme önem kazanmaya başlamıştır. Doğa tasavvuru değiştiği için de doğa anlayışı da değişmiş ve salt pasif bir ayna gibi Tanrı'nın gücünü yansıtan doğa fikri hâkim olmaya başlamıştır. Böylelikle Antikçağdan Ortaçağa geçişte köklü değişiklikler meydana gelmiştir.

Modern felsefeden farklı olarak, Ortaçağ felsefesinin genel karakteri akıl-inanç ve teoloji-felsefe bütünlüğünü gösterme çabasıdır. Bu dönemin ilk büyük temsilcisi Aziz Augustinus ve ona son noktayı koyan felsefeci ise Modern Çağın kurucusu Rene Descartes'tır. Son birkaç yılı Modern Çağa geçiş görevini üstlenen Rönesans olmuştur. Platoncu bir anlayışla Antikçağı yeniden yeşertme çabasındaki Rönesans felsefesi, teolojiye ilgi duyan Ortaçağa karşı bilim ve sanata ilgili duymaktaydı. Ortaçağın bu teoloji ve felsefe temalarını Augustinus'ta çok net görmekteyiz. Yeni-Platoncu felsefenin doğru ve dikkatli bir şekilde yorumlama gerçekleştirdiğini savunarak, insanın yaratanla olan ilişkisinin Hristiyanlığa imandan başka bir şey olmadığı yönünde inanca sahiptir. Teoloji ve felsefe arasındaki ilişkiyi açıklayan Augustinus, Hristiyan düşüncesinin en sistematik ismidir. Ona göre felsefe ve teoloji birbiriyle barış içinde olabilir ve asla karşıt değildir. Tam bir kuşkuculuk döneminden sonra her şeyden kuşku duymayı bırakışı Romanın ünlü din adamıyla karşılaşması sonucu olmuştur ve bu karşılaşma ile her şeyden kuşku duyulmayacağını, samimi kişilerinde olabileceğini bazı kesinliklerin olduğunu kabul etmektedir. Zeki Özcan'a göre Andrasus ile karşılaşması Augustinus'ta menteşe kesinliğini ortaya çıkarmıştır yani kuşkulandığı apaçık kesinlik meydana gelmiştir.

Yeni Platonculukta Bir'i en iyi yansıtan Nous'tur. Bir taşma ile insana gider ve varlık tabakalarından aşağı doğru indikçe Bir'in görülme biçimi değişir. Hristiyanlıktaki kilise de Nous'tur ve Tanrı'yı en iyi şekilde anlatır. Augustinus'ta Platonculuğun ilkelerini uygulamıştır ve filozofların varlığa yükledikleri sıfatlar ne ise onları Tanrı'ya yüklemiştir. Augustinus elleriyle Yeni Platonculuğun kiliseye çok katkısı olmuştur ancak daha sonra yolunu ayırmıştır. Batı'da Yeni-Platoncu ve Augustinusçu felsefeler ortaya çıkarken, Doğu'da İslam dini toplumları etkisi altına almıştır. Augustinus'tan sonra Batı Ortaçağı için ikinci büyük felsefeci

Aziz Thomas Aquinas olmuştur. Son dönemde ise Ockhamlı William teoloji ile mantık alanları arasında farklılıklar üzerinde duracaktır. Ortaçağ, tek tanrılı dinlerin olduğu bir dönemdir. Yahudilik Antik Çağda ortaya çıkmış olsa da etkilerini daha çok Ortaçağ'da göstermiştir. Hıristiyanlık Ortaçağa damgasını vurmuştur.

Ortaçağın içinde barınmış üç dinde yoktan yaratmayı kabul ederek, Tanrı'nın evreni belli bir zamanda yarattığını ileri sürmüşlerdir. Evrenin, kısaca varlığın bir başlangıcı ve bir de sonu vardır. Sonsuzluk varlığa değil, yaratana yani, Tanrı'ya aittir (Çüçen, 2010).

Antikçağ, Rönesans ve modern felsefe arasında bir köprü olan Ortaçağda felsefe din temelinde algılanmış, dinsel kavramların ışığında dinin dogmalarını akıl yoluyla açıklamaya yönelmiştir. İnançın bilgiye üstün geldiği bu dönemde din adamının bilim adamının yerine geçtiği görülmektedir. Ortaçağ felsefesinin başlangıcında bahsedildiği gibi Augustinus'un bu denli önemli yer almış olmasının nedeni, bütün bir dönem içerisinde bir model oluşturmuş olmasıdır. Çünkü ondan hemen önce Yunan felsefesine karşı savaşan apolojistler vardır ve onlar sayesinde Yunan felsefesini Hıristiyan felsefesine bu denli etki yaratmıştır. Sonuç olarak Ortaçağ Batıda Hıristiyan felsefesi, Doğuda İslam dünyasında Arap ve Fas dilleriyle ifade bulmuştur. Ortaçağ üzerinde İslam felsefesi ve etkileri az olmakla birlikte Yahudi felsefesi, devamında Hıristiyan Bizans İmparatorluğu içinde Yunan diliyle ortaya konmuş olan Bizans felsefesi temel etki alanları arasındadır. Çalışmada öncelikle Ortaçağın yapısını hazırlamış olan Antik Yunan son felsefi akımı olan Yeni Platonculuk ve Plotinus'un çalışmalarıyla ortaya koydukları fikir benzerlikleri, beraberinde İslam filozoflarından özellikle Farabi ve İbn Sînâ'nın Südur kavramları ve bu kavramların genel İslam felsefesindeki yeri ortaya konulmaktadır. Yunan felsefesinde insanın temel probleminin mutluluğa erişmek olduğu kabul edilip kendi çabasıyla da bu problemi çözebilecek güce sahip olduğu yönünde bir inanç varken, Ortaçağ dünyası yeryüzündeki hayattan ziyade bu dünyadan sonraki hayata ilgilidir. Zaten aranan mutlulukta bu dünyada değil ebedi bir saadettir.

Ortaçağda insan, doğal ve akli bir varlık değil, öncelikle Tanrı tarafından yaratılmış fakat ilahi özünden ayrı düşmüş bir varlıktır. Bu insan için bir tarafta aşkın, yaratıcı Tanrı, diğer tarafta ise kendisini Tanrı'dan her geçen gün biraz daha uzaklaştıracak, özüne yabancı bir varlık alanı bulunmaktadır (Cevizci, 2010).

Ortaçağ'da İslam Felsefesi

MS 529'da İmparator Iustinianus, Atina'daki felsefe okullarının kapatılmasını emretmişti. Bu da Batı'nın Helen spekülasyonunun etkisini kesin olarak reddettiğini gösteriyor gibi gelebilir; fakat Yunan düşüncesi, bu tarihten çok önce Doğu'da yol almaya başlamıştı: XIII. Yüzyılın Batısı'na, Suriyeli, Arap ve Yahudi filozoflar aracılığıyla Aristoteles'in ve Yeni-Platonculuğu yeniden getirecek olan hareket başlamıştı bile (Gilson, 2007).

İslam felsefesinde felsefeyle tanışmaya başladıklarından sonra Yunanca öğrenmek için verdikleri çabalar ve Yunan klasik eserlerinin Süryaniceye çevrilmesi gibi çalışmalar göstermektedir ki teoloji öğrenilen bir yerde felsefe, matematik ve tıp da öğrenilebilmekteydi. Yunan düşüncesinin Araplara ulaşmasına aracı olan ise Süryani okulları olmuştur. Sonrasında ise Araplardan Yahudilere ve Hıristiyan Batı'nın filozoflarına geçecekti. Zamanla ise Helen düşüncesini etkisiyle dinsel nitelikte Mutezile geleneği ortaya çıkmıştır. IX. Yüzyılın ikinci çeyreğinde de bu geleneğin içinde vahiy ile aklın ters şeyler söylemesinin imkânsız olduğu görüşünde olan kelam adında bir hareket baş göstermektedir.

Ortaçağ felsefesinin önemli ve özgün geleneği olan İslam felsefesi, Patristik felsefenin ardından ağır bir karanlık çağa giren Batı'ya karşı felsefenin gelişimine önemli katkılarda bulunmuş, bir bakıma antik felsefe ile on ikinci yüzyıl sonrası Skolastik Hıristiyan felsefesi arasında köprü görevi yerine getirmiş bir felsefe geleneğidir. İçinde çok çeşitli felsefe

akımlarını barındırmaktadır. Buna örnek olarak yaklaşık üç yüzyıl yaşam sürmüş olan Meşşai felsefesinin Yunan tarzı felsefeye verdiği önem gösterilebilir. İslam felsefesinin doğuşuna en önemli katkıyı hiç kuşku yok ki Grek felsefesinden gerçekleştirilen çeviriler yapmıştır. Böylelikle İslam felsefesinin Kur'an ve Hadis, Kelâm ve Yunan felsefesi olmak üzere pek çok kaynağı olmuştur. Ayrıca antik Yunan felsefesi dışında Hindistan, İran, Mezopotamya ve Mısır ikinci büyük kaynak olmuştur.

Her şeyden önce Kindi'den başlayarak bütün Müslüman filozoflar, Kur'an'la İslâm peygamberinin sünnetinin mutlak gerçekliğinin hüküm sürdüğü bir dünyada nefes alıp verdiklerini unutmamak gerekir. Yüzlerini Kâbe'ye çevirerek ibadet eden bu adamların en ünlülerinden ikisi İbn Sînâ ve İbn Rüşd, İslamiyet'e bilinçli müminler olarak aidiyetlerinin, kendilerine getirdiği bütün yükümlülükleri üstlenmiş entellektüeller olup, inançlarına yönelik her türden saldırıya büyük bir güçle karşı koymuşlardır (Cevizci, 2001).

Kur'an'ın realitesi, bu dönemde felsefeyle uğraşana herkesin en temel ilgisi olmuştur. Bundan dolayıdır ki vahye dayalı bu kutsal kitap sadece varlığın kaynağı ve doğası konusunda değil hukuk, politika ve ahlâk konularında önemli bilgi kaynağı kabul edilmiştir. İslam felsefesinin temel konusunu, nihai amacını oluşturan Tanrı ile hakikat terimi yakından ilişkilidir ve Kur'an'ın özünü ve içsel gerçekliğini oluşturur. İslam felsefesinde filozofların hikmeti Kur'an'ın özünde bulunan hakikatle özdeşleştirilmiştir. İslam felsefesinde Kur'an'ın gerçek anlamı ve evrenin yaratıcısıyla ilişkili varlık yapısı üzerine araştırmalar, Allah'ın sıfatları, evrenin yaratılışı ve ezeliği ile kurtuluş konuları yer etmiştir. Felsefelerinin en büyük kaynağı olarak Kur'an'ı gören bu dönem düşünürleri içerisinde Meşşai geleneği için de Kur'an'ın beraberinde Grek felsefesi önemli kaynak olmuştur. Başta İbn Sînâ, Farabi ve İbn Rüşd olmak üzere hemen hemen tüm Müslüman filozoflar felsefi problemlere çözüm noktasında Yunan felsefesinden yararlanmışlardır.

Hristiyanların uzun bir dönem boyunca Yunan felsefesinin sadece Platonik unsurlarını tanıdıkları yerde, Müslümanlar Yunan felsefesinin bütün unsurlarını kendi kültürel ürün ve değerlerine büyük bir hızla katmışlardır. Gerçekten de, Müslümanlar çeviriler yoluyla sadece Platon'u ve Plotinus'u değil, Pythagoras'ı ve Aristoteles'i de, hatta Yunan felsefesinin atomcu veya materyalist kanadını da içselleştirmişlerdir (Cevizci, 2010)

Felsefe tarihi araştırmaları incelendiği takdirde görülen odur ki, Grek felsefesinin İslam dünyasına girişi Hristiyan Batı'dan daha kolay gerçekleşmiş olmakla birlikte farklı tartışmalara da yol açmış, ister istemez belli muhalif kesimlerle karşılaşmıştır. Bu muhalif kesimler aslında sadece Grek felsefesine değil genel anlamda felsefe geleneğine karşı olan bir kesimlerdir ve pek çok Müslüman filozofa karşı da şiddetle tepki göstermişlerdir. Çünkü onlara göre felsefe yerine hayatlarını düzenleyecek ve karşılaştıkları problemlere çözüm sunacak tek kaynak Kur'an'dır. Onlara göre Hadis ve Sünnet dışında bir kaynak kabul edilemez. Çünkü Kur'an sağlam akli delillere sahiptir ve sadece Müslümanlara değil, okuyup anlayabilen herkese hitap etmektedir. Öyledir ki Peygamberliğin Muhammed ile sona ermesine karşı yorumları, Tanrı'nın insanlardan gerçekliğin doğasını anlamak için, akılını kullanmayı beklediği yönündedir. Tüm bu açıklamalar özetlendiğinde, İslâm felsefesi, üç ayrı dönemde ele alınabilir. Bunlardan birinci dönem Arap yarımadasının kuzeyinde gerçekleştirilen Doğu'da felsefe dönemidir; temsilcileri ise Kindî, Razî, Fârâbî, İbn Sînâ ve Gazâlî gibi filozoflardır. İkincisi İslâmî kültür ve uygarlığında Batı'ya doğru yayılmasıyla birlikte, İbn Meserre, İbn Bâcce, İbn Tufeyl ve İbn Rüşd gibi filozoflardır. Dönem içerisindeki son felsefe dönemi ise Tasavvufi felsefe olarak da adlandırılmaktadır ve Sühreverdî ve İbn Arabî gibi filozoflardır.

Sudûr Nazariyesi

Sudûr nazariyesi, İslam düşünce tarihini dolduran belli başlı meselelerden biridir ve belki de İslam felsefesinin temel problematiğini aydınlatacak şey olarak da görülebilir. Fatihler neticesinde diğer milletler üzerinde hâkimiyet kuran Müslümanlar, zamanla akli ilimlere merak duymaya başlamıştır. Kendisini Müslümanlıkta idrak eden kişilerin İslam'ın temel inanç esasları ile Grek felsefesinin rasyonel spekülasyonlarını etkileşim halinde şekillendirme ihtiyacı duymuşlardır. Bu noktada İslam dışı olan birçok konu İslami şartlarda nasıl şekillenmiştir? Sorusu elbette kafalarda canlanmaktadır. Görülen odur ki felsefeye benzeyen bir din tasavvuru peşinde koşulmaktadır. Çünkü İslam filozoflarına göre dinle felsefe esasta birdir. İslâm'ı bir tür felsefe, felsefeyi bir tür din olarak göre İslam filozofları sudûr teorisini bir uzlaşma zemini olarak görmüşlerdir. İbn Rüşd "hikmet/felsefe şeriatın dostu ve aynı memeden süt emmiş kardeştir" diyerek bu durumu ifade etmektedir. Öyledir ki Farabi, İslâm âleminin felsefe yapmanın şartlarını taşıyan bir bünyeye sahip olduğunu her fırsatta dile getirmiş ve eserlerinde hissettirmiştir.

İslam toplumunun ana unsuru din olduğu için İslam filozoflarının da dinin temel esaslarını ciddiye alması şart olmuştur. Bundan ötürü felsefenin bu perspektifte işlenmesi ve yepyeni tertiplere girmesi gereklidir. Çünkü böyle bir dünya yapısı içinde felsefe dini bir form içinde taktim edilirse söz konusu unsurlar kabul görecektir. Sudûr nazariyesi de inanç esaslarını dikkate alan bir çerçeveye taşınmaya çalışılmıştır. "Fârâbî ve İbn Sînâ'nın temsil ettiği felsefi model özü itibarıyla Yeni Platoncu bir Aristotelesçilik şeklinde kendisini gösterir (Şeker, 2012).

Görülen odur ki bu dönemde felsefe mistisizm ve rasyonalizm arasında gidip gelen bir bilgi nazariyesi ortaya çıkmıştır. Aristoteles'in kendini düşünen Tanrı'sı ile Müslümanların Allah anlayışının Plotinus'un 'Bir' olanı ile birleşmesini resmeden bu tablo ile görülmektedir. Bu durum İslâm'ın yaratma kavramı, evrenin 'Bir' olandan taşması sudûr etmesi ile oluşmaktadır. Her şeyi içine almasına rağmen bir türlü doldurulamayan kavram olan Tanrı ile birlikten çokluğa çokluktan birliğe bir hareket de beraberinde gelir. Yani her şey O'ndan çıkar ve O'na geri döner.

Bir'le öteki unsurlar arasındaki ilişki, güneşle onun ışığı arasındaki irtibatın bir benzeridir. Işık nasıl ki kaynağı olan güneşte bir eksiklik oluşturmaz ise Bir'de bütün varlıkların kendisinden çıkıp gelişeceği potansiyele sahip olarak görülür. (Şeker, 2012)

Birçok İslâm felsefesi araştırmacılarına göre, Plotinus'un düşünce sisteminde kendisini göstermeye başlayan problem, İslâm felsefesi sahasına gelindiğinde yavaş yavaş çözüme ulaşmaya başlamaktadır. Mutlak birlikten çokluğun nasıl sudûr edeceği noktasında soru işareti olmasına sebep olan bu sistemde, Fârâbî'nin açıklamasına bakacak olursak, ilk mevcuttan başkasının varlığa gelmesi, ancak varlığını bir başka şeye borçlu olan bir taşma neticesinde gerçekleştirir. İlk olan her şey onda sudûr eder. Sudûr eden bu şey de ilk olarak akıldır ve bunun sebebi olarak da Allah'ın kendi zâtını bilmesi gösterilmektedir. Öyle ki İbn Sina'nın perspektifinde O'nun akletmesi yoktan yaratması; yoktan yaratması da akletmesinin ta kendisidir. Belirtilen bu düzen varlık bakımından en mükemmel olandan başlamaktadır ve ardından gelen ise biraz daha az mükemmel olan şeydir. Bunu da gittikçe daha kusurlu olanlar takip etmektedir.

Filozofların sudûr nazariyesi etrafında gerçekleştirmeye çalıştıkları şey devrin bilimi olarak görülen Grek menşeli felsefe ile İslâm'ı telif etme çabasının bir ürünüdür. Burada inancın nasıl rasyonel hale getirileceği yoklanmaktadır (Şeker, 2012).

İslam Filozoflarında Sudûr Kuramı: Farabi ve İbn Sînâ

İslam felsefesinde 'Bir' kavramında ilk söz eden ve üyeleri noktasında net bilgiler olmasa da bir nevi felsefe ansiklopedisi yerine geçebilecek risaleleri ile ünlü grup olan Ihvan-ı Safa, sayıları iki grupta toplamıştır. Bu belirlemesini ise açıklarken en başta belirttiği bir sayısı ile

mutlak birliği ifade etmektedirler ve diğer sayılar da ikiden sonsuza kadar olan sayılar olarak sınıflandırılmaktadırlar. Bu doğrultuda da yaratmanın iki aşaması olduğu belirtilerek önce Allah sonra Allah'ın isteği ile alemin yoktan var olduğunu belirtmektedirler. Her şeyi yaratan ve ilk sebep olarak Allah'ı işaret eden İslam filozofu el-Kindi, İlk Felsefe hakkında kaleme aldığı risalesinde de Allah'ın zat ve sayı itibarıyla bir olduğunu belirtmiştir. Bir üzerine genel İslam felsefesi tarihinde filozofların görüşleri mevcuttur. Öncelikle İslam dünyasında Kindi ile başlayan sistemli bir felsefi hareket sonucu oluşan bir Meşşâî düşüncenin varlığını es geçmemek gerekmektedir. Bu düşünce ağırlıklı olarak Aristoteles felsefesinin öğelerini kullanmaktadır ve din ile felsefeyi bir şekilde uzlaştırma çabası içerisinde. Felsefeye dinin sistem içinde meşruiyet sağlama çabasının devamında da Yeni Platoncu unsurları bünyesine katma ihtiyacı duymuştur. Sonrasında gelen Fârâbî de, felsefeyi din ile uzlaştırma çabalarını metafizik, din, toplum ve siyaset felsefesi gibi alanlara ustaca yaymayı başarmıştır.

Fârâbî'nin din ile felsefeyi uzlaştırma arzusu, ona bir taraftan kendi dini-felsefi öğrenimi ve zihniyetinin vazettiği, diğer taraftan İslam kültürünün önceki kültürlerden miras aldığı bir yaklaşımın ürünüdür (Köroğlu, 2014).

Fârâbî'nin eğitimini tamamladığı ve eserlerinin verdiği ortam, İslam kültürünün hâkim olduğu ve Helenistik dönemde oluşan Hıristiyan düşüncesinin, Yahudi inançlarının vs. medeniyetlerin olduğu bir ortamdır. Aristoteles ile Platon'u uzlaştıran Yeni Platoncu düşünce, Patristik dönem Hıristiyan düşünürlerinin de din ve felsefe uzlaştırması çabaları için önemli malzeme sağlamıştır. Fârâbî birçok konuda örneğin davranışların iyi-kötü oluşuna ceza verilmesi ve mükâfatlandırılması, siyaset veya ahlâk her ne olursa olsun felsefenin görüşünün de önemli olduğunu savunmuştur ve sahih din ile kâmil ve gerçek felsefenin birbiriyle çatışmayacağını söylemektedir. Fârâbî'nin felsefesi İslam'ın Tanrı anlayışını, yaratma düşüncesini ve bu yaratmanın mekanizmasını temellendirmek durumundaydı. Varlığın ilkesini mânevî sayan Farabi, temel olarak geometri ve mantığı görenek fizikten metafiziğe yükselen bir sistem hedefindeydi. Bundan dolayıdır ki Burhan Köroğlu'na göre İslam temeli üzerine, Platon, Aristoteles ve Yeni Platoncu unsurları da kullanarak eklektik karakterli bir felsefi sistem kurmayı hedefliyordu.

Metafizik ve İlahiyât ilmi Fârâbî'nin sisteminde en başında yer almaktadır ve bütün varlığı belirlemektedir. Yeni Platoncu etkiyi ise daha çok Tanrı tanımında ve varlıkların ondan sudûrunun açıklanmasında görmekteyiz. Varlıkların en üstünde ve en mükemmel olan olarak "ilk sebep"ten yani Tanrı'dan bahsettiği görülmektedir. Tanrıyı diğer var olanların varlığının ilk sebebi olarak görür. İlk Olan olarak tözü bakımından kendisinden başka her şeyden farklı olduğunu belirten Farabi, maddede olmadığı ve herhangi bir biçimde maddesi olmadığından, tözü bakımından da bilfiil akıl olduğunu savunmuştur.

Ona göre varlıkla ilgili üç ifade söz konusudur. Varlık ya zorunlu, ya mümkün ya da imkânsız olur. Özü itibarıyla zorunlu olan, var olması ve varlığını devam ettirmesi için hiçbir sebebe muhtaç olmayandır. Var olmadığının farz edilmesi mantıki imkânsızlığa yol açacak olan, yokluğu düşünilemeyen bu varlık Allah'tır (Köroğlu, 2014).

Fârâbî'nin Tanrı üzerine sözleri Aristoteles, Platon ve Yeni Platonculuğun harmanlanmış hali misalidir. Çünkü onun Tanrı'yı kendisini düşünen bir akıl olarak tanımladığı Aristoteles'in Tanrısını çağrıştırmaktadır. Sonrasında ise Tanrı'nın kendisini düşünmenin sonucu olarak da evrenin zorunlu olarak ondan taşması Plotinus'çu evren anlayışını yansıtmaktadır. Ancak bir gerçek daha vardır ki bu Tanrı Plotinus'un Bir'i de değildir, çünkü Plotinus Tanrıya hiçbir olumlu nitelik atfetmemesinin yanından Fârâbî İslâmın Allah inancıyla uyumlu olarak olumlu sıfatlarla Onu nitelemiştir. Yine Burhan Köroğlu'nun ifadeleriyle dile getirecek olursak, Fârâbî'nin hayat, celal, mutluluk, haz, aşk gibi her türlü olumlu sıfatı yüklediği Tanrı anlayışı temelde İslâm ilahiyatının bir ürünü olup Yunan geleneğine yabancı olduğu görülmektedir.

Plotinus'un Nous adını verdiği Akıl, kaynağını etkilemeden Bir'den taşmaktadır. Ruh da zorunlu olarak taşmaktadır. Plotinus bu durumun anlaşılması için Güneş'ten doğan ışık ve ayna metaforlarını kullanmıştır. Fârâbî'nin yaratma teorisi Yeni Platoncu Bir'den taşma üzerine teori ile benzerlikler göstermektedir. Plotinus'un varlıkların meydana gelişindeki ilk var olan olarak gördüğü bir ve sonrasında akıl ve devamında ruh olmakla beraber tüm bunların sonucunda taşan naddi evren söz konusudur. Fârâbî'nin de varlıkların meydana geliş ve evren şeması ile ilgili olarak çizdiği tablo Plotinus'un sistemiyle ciddi oranda benzerlikler taşımaktadır. İslam felsefe tarihinde bir sistem geliştirmiş olan Farabi, Bir'in zorunlu varlık olduğunu ve varlığının hiçbir varlığa ihtiyaç duymayacağını belirtmektedir. Bütün bir felsefe tarihi içerisinde Bir kavramı herhangi bir şekilde filozofları etkilemiştir. Ama Yeni Platonculuğun öncüsü Plotinus'un önderliğinde gelişen Bir kavramı kendisinden önceki düşünürlerin dışında hatta Grek kültürüne uymayan görüşleri ile bir nevi Hıristiyan ve İslam Ortaçağını etkilediği görülmektedir. Aynı şekilde de sudur teorisi çoğunlukla Fârâbî tarafından geliştirilmiştir ve konu itibarıyla de İslam felsefesinin Yeni Platonculuğunda etkisiyle karakteristik yapısını oluşturmuştur.

Plotinus ve İskenderiye ekolünden aldığı mirasla dönemine uygun bir şekilde geliştirdiği sudur teorisini Farabi, kendi tarzı içinde eriterek kendine has bir teori haline getirmiştir. Bu teoriye sonrasında İbn Sina sahip çıkarken Gazzali ise son derece ciddi eleştirilerde bulunmuştur. İbn Sînâ, varlığı tıpkı Fârâbî'nin sisteminde olduğu gibi önce zorunlu olan varlık ve mümkün varlık olarak iki ana başlıkta toplamıştır. Böylelikle de mümkün varlıkları neticede zorunlu varlığa dayandırmıştır. İbn Sînâ'ya göre Allah, esasta akıldır ve biricik işi de kendisini düşünmektir. İbn Sînâ'ya göre Tanrı'nın mahiyeti, varlığı ile bilinebilir, mahiyeti ve varlığı bir olan başka varlık ise yoktur. Bundan dolayıdır ki Tanrı'nın yaratması baştanbaşa bir zorunluluktur. Zorunlu varlık olan Tanrı'dan ise ilk akıl sudur edecektir. Ancak İbn Sînâ, Tanrı'nın bir ruh gibi, tanrısal bir şekilde bile olsa, her şeyde içkin olan bir varlık olarak kabul etmez. Hatta insana verilen sıfatların da hiçbirinin Tanrı'ya verilemeyeceğini belirtir.

Ortaçağ İslam Felsefesi içerisinde bulunan Meşşâîliğe mensup olan İbn Sînâ, Aristoteles'in görüşlerine kıymet veren ve Platon'un fikirlerini dikkate alan bir filozoftur. Çalışmalarına ilk olarak Tanrı'nın varlığını ispat etmekle başlayan düşünür, varlığın Tanrı'nın iradesiyle meydana geldiğini doğrulayarak bu konu hakkındaki görüşlerini Plotinos'tan beri bilinen "sudur" kuramını benimseyerek şekillendirmiştir.

İbn Sînâ üzerinde Aristoteles'in olduğu kadar İslamiyet'in de etkileri görülmektedir. O biri İslâmi diğeri felsefi olmak üzere iki düşünce sistemini uzlaştırmak yoluna gitmiş bir filozoftur. Aristoteles'ten izler taşıyan İbn Sînâ'nın felsefesinde Hilmi Ziya Ülken'e göre varlık, metafiziğinin temelini teşkil eder.

İbn Sina, kelâmdan felsefeye geçişi sağlayan Kindî'den, onu terminoloji, yöntem ve problemleriyle zenginleştiren Fârâbî'den sonra, kendi dönemine kadar gelen bu birikimi yeni baştan işleyerek zengin bir külliyat halinde toplayıp değerlendiren bir filozoftur. (Cevizci, 2001)

İbn Sînâ'ya göre zihinde yer alan ilk tasavvurlardan biri olarak varlık apaçıktır. Bu yüzdendir ki o varlığın ne olduğu sorusunu çok saçma bulur. Varlık apaçık olduğu ve kendisinden daha iyi bilinecek bir başka kavram bulunamayacağı için tanımlamaya ihtiyaç yoktur ve algılanması zor değildir. Ömer Özden'e göre İbn Sina'da varlık, ruhta herhangi bir varlık vasıtasıyla değil, doğrudan doğruya tasavvur edilir. Varlık sözüne açıklık getirmek adına mahiyet ve hüviyet kavramlarından söz eden İbn Sînâ'da Mahiyet, Bir kavramın zihindeki tasavvuru olarak tanımlanırken Hüviyet bir şeyin dış dünyadaki varlığıdır. Ona göre zorunlu varlığın mahiyetiyle varlığı birbirinden ayıramaz bir uyum içindedir. Varlık konusunda görüşlerini sudura dayandığını gördüğümüz İbn Sînâ, yalnızca kendisinden önceki düşünürlerden değil aynı zamanda döneminin önemli isimlerinden olan Farabi'den de

etkilenmiştir. İbn Sînâ'nın kimi noktalarda etkilenecek kimi noktalarda özgün kalarak oluşturduğu zorunlu varlık olan Tanrı'dan sudur eden ilk akıl ve diğer akıllar hiyerarşisi ay altı âleme kadar gider, onuncu akla ulaşınca kadar da devam eder.

İbn Sînâ'da Tanrı'nın dışındaki hiçbir şey zorunlu varlık olmadığı gibi O, her şeyin varlığının zorunluluğunun ilkesidir ve her şeyi ya doğrudan veya bir vasıtayla zorunlu kılan O'dur" (Bozkurt, 2014).

Sudûr süreci söz konusu olduğu zaman Tanrı'nın bu sürece müdahalesinin hiçbir lüzumu yoktur. Öyle ki mümkün varlıklar Tanrı'dan zorunlu olarak taşıyorsa bu durumda sudur nazariyesi Tanrı'yı etkin hale getirmektedir.

Sonuç

Düşünce tarihi boyunca filozofların üzerinde düşündükleri bir konu olan Bir, çok Tanrı inancının hâkim olduğu Antik Yunan felsefesinde inanç çerçevesinden ziyade Tanrı ya Bir olan ya da tanrılar içinde en büyük ve en güçlüsü bir olarak karşımıza çıkmaktadır. Filozofların hangi noktada karar verdikleri ise yaşadığı dönem ile doğru orantılı olmuştur. Ortaçağ Avrupa'sını baz alındığında baskı unsurunun kilise ve papalık olduğu, Tanrı'nın birliği veya çokluğu üzerinden tartışmalarda çok, Tanrı'nın var veya yok olduğu üzerinden tartışmaların yapıldığı görülmektedir.

Ortaçağ dünyasında İslam filozofları açısından bakıldığında Tanrı'nın birliği hakkında bir tereddüt söz konusu değildir. İslam filozoflarının üzerinde durduğu asıl konu; Tanrı'nın Bir'liği değil, Bir'den çok nasıl çıkar? Sorusu olmuştur. Çünkü Tanrı ile maddi dünyanın var olmasında, özellikle filozofların yaşadıkları dönemin fikri hareketliliği içinde, bir takım akli açıklamalara ihtiyaç duyulmuştur. (Mutuel)

İslam filozoflarının sudur kuramını oluştururken Plotinus'tan etkilendikleri aşikârdır. Ancak bu etkileşime karşın, filozoflar kendi düşünceleri doğrultusunda yeni açıklamalar getirmeye çalışmışlar ve İslam'ın Tanrı anlayışından dışarı çıkmamaya özen göstermişlerdir.

Plotinus, ilerleyen süreçlerde Müslüman ve Hıristiyan ortaçağ filozoflarının ana problemi olan akılla iman, felsefeyle din, arası ilişkiler sorununun en önemli kaynağını oluşturmaktadır. Kendisinden bir süre sonra doğan ilk büyük Hıristiyan filozofu Aziz Augustinus'la Yunan tarzında felsefe çizgisini devam ettiren Farabi, İbn Sînâ gibi büyük Müslüman filozoflarının Plotinus'a ve onun felsefesine gösterdikleri büyük ilginin kaynağı burada kaynaklanmaktadır (Arslan, 2016).

İslâm felsefesine Grek düşüncesinin bir devamı olarak bakmak yerine temel endişenin İslâmî esaslara uygun rasyonel bir çerçeve arayışı olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Öyle ki İslâm felsefesi içerisinde Kelâm, Tasavvuf ve Felsefe olmak üzere her bir disiplinin sudur teorisine yeni baştan yeni esaslarla yaklaştığı görülür. Ancak Mutlak Bir'den taşma hadisesi Plotinus'un sisteminde tüm şeffaflığıyla görülebilen, İslam felsefesinde de özellikle İbn Sînâ'nın sudûrcu sisteminde de varlığını sürdüren bir tutarsızlıktır. Bu tutarsızlığı ise en fazla dile getirip eleştiren İslam felsefesi filozofu Gazzali'dir. Gazzali'nin asıl problem alanı olarak gördüğü şey ise dünyanın ezeliyeti konusundaki görüşler olmuştur. Ancak asıl bir gerçek vardır ki İslam filozofları açısından Tanrı'nın birliği üzerinde herhangi bir tereddüt söz konusu değildir. Öyle ki Tanrı İslam filozoflarının oluşturduğu tabloda, "Bir" olmasının yanısıra gören, işiten, bağışlayıcı, her şeyi var edendir. İslam filozoflarının Plotinus'un "Bir" kavramından etkilenecek meydana getirdikleri sudûr nazariyesi ve felsefe ile dini uzlaştırma noktasında gerçekleştirdikleri çalışmaları dönemin Tanrı inancı çerçevesinde şekil almıştır.

Kaynaklar

- Arslan, A. 2016. İlkçağ Felsefe Tarihi/Plotinos, Yeni Plotonculuk ve Erken Dönem Hıristiyan Felsefesi, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Aster, V. 2004. İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi, Vural Okur(Çev.) İm Yayın Tasarım.
- Bozkurt, Ö. 2014. İbn Sînâ'nın Tanrı Anlayışının Dayandığı Temel İlkeler, Diyanet İlmî Dergi, c.50, Sy.1, 67-86.
- Cevizci, A. 2001. Ortaçağ Felsefe Tarihi, Bursa: Asa Yayınları.
- Cevizci, A. 2010. Felsefe Tarihi, İstanbul: Say Yayınları.
- Gilson, E. 2007. Ortaçağda Felsefe-Patristik Başlangıçtan XIV. Yüzyılın Sonlarına Kadar, Kabalcı Yayınevi.
- Kılıç, C. 2009. Plotinus'ta Sudûrla İnen Ve Aşkla Yükselen Çift Kutuplu Hakikat Anlayışı, Kelam Araştırmaları 7:1, S.39-56.
- Koroğlu, B. 2014. Fârâbî Felsefî Sistemindeki Yeni Plotoncu Unsurlar Hakkında Bir Değerlendirme, Medeniyet Düşünürü Fârâbî Uluslararası Sempozyumu, 299-316.
- Mutluel, O. 2012. İslam Felsefesinde "Bir" Kavramı, DergiPark, 43-54.
- Nabi, M.2010. Plotinus Ve İbn Sînâ'nın Felsefî Sistemlerinde Sudur Nazariyesi, Osman Elmalı-H. Ömer Özden (Çev.) Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.33, 221-227
- Plotinus, 2006. Dokuzluklar I, Zeki Özcan (Çev.) Alfa Yayınları.
- Şahin, E. Macic H. 2014. İslâm Felsefesine Bir Adım Olarak Neoplatonizm (Yeni Eflatunculuk): Proclus ve Fârâbî Arasında Metafizik Bir Karşılaştırma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), DOI:10.1501, 192-223.
- Şeker, F. 2012. Entelektüel Zümreleri Dönüştürmenin Kavramsal Aracı Olarak Sudûr Teorisi, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 42 (1), 5-46.